

Велин ПЕТРОВ (ВТУ „Св. св. Кирил и Методий”, България)

ДУМИТЕ КЛАСИФИКАТОРИ ЗА СЪВКУПНОСТИ ОТ ПТИЦИ И ЖИВОТНИ

THE WORDS CLASSIFIERS FOR TOTALITIES OF BIRDS AND ANIMALS

In the languages that use classifiers, object classification is done with their help. In languages which have gender systems such as Bulgarian, Russian and Greek syntactic lexemes that indicate partition are known as numeratives, e.g. in Bulgarian – *парче, резен*, in Russian – *голова, пара*, in Greek – *κομμάτι, το*. In those languages there are also many classifiers with figurative meaning. The classifiers for groups of birds and animals in the Bulgarian language can be arranged in several groups: first group, for birds and insects; second group, for the “beneficial” for man and agriculture animals; third group, for the “harmful” for man and agriculture animals, and the fourth group, for those animals which do not fall into any of the abovementioned groups. Those classifiers are of various origins – most of them have Slavic root but there are also classifiers of Turkish and Greek origin. Their etymology also varies and in many cases their present-day meaning is completely different from the original one. Their transferability over other realia is also characteristic of these nouns. The variety of classifiers for groups of birds and animals in the contemporary Bulgarian language is not as wide as it has been in the earlier stages of development of our language. Predominant are the classifiers used as quantifiers or as specifiers of a particular noun, e.g. *a flock of sheep, a big pack of wolves*.

Keywords: classifiers, numerative, quantifier, specifier, gender system.

Съвременното езикознание, както е добре известно, не свързва понятието „когниция” тясно само с процесите на информационното и познавателното огражение на действителността в съзнанието. Инструменариумът на „когниция, когнитивен” се разбира все по-широко в значенията на „вътрешен”, „ментален”, „интериоризиран” (Попова 2007: 10). Същото „разширение” се прилага и при модерните изследвания на понятието класификатор (англ.: class-formative, class-indikator, classifier, руски: классификатор, показатель классный. Ахманова 1969: 334). В „класифициращите езици” (японски, китайски, вьетнамски и др.) пред всяко съществително име стоят думи, които „класифицират всички предмети от заобикалящия свят” (Лейкоф 1988: 13), цялата предметна категоризация в тези езици се прави посредством класификатори. Опирайки се на теренни проучвания сред австралийските аборигени, в изследване на Р. Диксън (R. M. W.

Dixon) е реконструирана системата за класификация на реалиите в аборигенския език Dyirbal (Dixon: 1982). Дж. Лейкоф (George Lakoff) продължава тези наблюдения и задълбочава теоретически описаната от Р. Диксън езикова картина. Така популяризираната нова методология намира поддръжници и има развитие в българската езиковедска традиция (Буров 2004: 20–22). В родово-класните езици, какъвто е българският, има подобни синтактични лексеми, спомагащи за партиципацията на веществата, известни с наименованието нумеративи или мензуративи (Буров 2004: 24), напр. в български *парче*, в руски *пара*, в гръцки *κομάτι, το*. Въпреки че не е „класифициращ език“, в българския има немалък брой класификатори, много от тях имат преносни значения, а други без да бъдат изначални класификатори, в речта биват натоварвани с подобна функция, напр. *вагон* книги (Буров 2004: 272). В рамките на описаното когнитивно направление в изложението ни като думи класификатори за съвкупности от птици и животни се анализират и систематизират група съществителни със събирателен характер: *орляк, ято, стадо, глутница/глотница, глото, рояк, рой, черда/чреда, чупило, котило, зевгар/дживгар, билюк, сюроя, пасаж, табун, хергеле*. Материалът за тях е събиран предимно от речникови източници, а също и от информатори.

Думите класификатори за съвкупности от птици и животни бихме могли да подредим в няколко условни групи. Първа група, в която влизат всички летящи – птици и насекоми. Втора група, в която са „полезните“ за човека животни, които той отглежда – това са домашните животни. Трета група – в нея попадат „вредните“ за хората животни, носещи заплаха за бита на човека, т.е. хищниците. И четвърта група, в която са думи класификатори за животни, които не попадат в никоя от първите три групи.

По-подробно ще разгледаме произхода на всяка от думите, ще проследим етимологията и кога започва процесът съществителното да се възприема като име със събирателен характер.

Тенденцията в съвременния български език е класът на събирателните имена да „има малко и все по-намаляващо обема си ядро и широка периферия“ (Буров 2004: 262), в точно тази периферия на събирателните имена се намират думите класификатори за съвкупности от птици и животни.

Ст. Буров нарича тези думи имена на съвкупности (Буров 2004: 262), при други автори се определят още като семантични събирателни (Димитрова 1967: 153), групови съществителни (Лакова 2002: 203–220), съществителни с лексикална събирателност (Панфилов 1976: 27). А редица езиковеди изцяло отхвърлят принадлежността на тези думи към събирателните имена. А. А. Реформатски, защото не отговарят на „правилото на триъгълника“ или срещано още като „принцип на триадата“ (Реформатски 1960: 395; Фрумкина 1991: 147). В. В. Виноградов, защото при „истинските“ събирателни отсъства формата за множествено число (Виноградов 1986: 136). От тази гледна точка изхожда и Д. И.

Руденко, който също отхвърля имената на съвкупности като част от събирателните (Руденко 1987: 60).

Но да се отхвърли изцяло събирателният характер на тези имена, би било пресилено. Най-приемлив изглежда моделът на Ст. Буров за разположението на имената за съвкупности от птици и животни в широката периферия на събирателността.

Освен събирателния им характер интересен остава и въпросът дали тези думи „живеят“ самостоятелно, или е задължително да са съпътствани от лява партиципна страна (Буров 2004: 267) и дясна доуточняваща.

Свързано с битието на думата е и това дали значението ѝ се пренася и върху други реалии.

Не на последно място ще проследим и как се развиват същите процеси в някои балкански и славянски езици.

В първата група класификатори за птици и насекоми открояваме думите *ято*, *орляк*, *чупило* (*чюпило, по Найдено Геров), *рояк/рой*, *билюк*.

ято

В старобългарски език – СССл: *яѣто*, *-а* е със значение храна, кърма (гр. σιτίον, то).

При (Герв 1895–1904: 5, 620): *яѣто* – с., ср. 1. Много птици вкупъ, *билюкъ*, *орлякъ*, клапа, клопа, куда, *чюпило*; стая птиць (рус.). Едно *ято* птици, *ято* яребици. 2. Рыбѣ гняздо; скровище, топликъ, вирь; ятонь, ятовье, ложевьє (рус.). *Сполучихь рыбы–ты на яѣто*. Първото значение е за означаване на съвкупност от еднакви по вид птици, а второто е за именуване на съвкупност от риби, с това си значение включваме думата *ято* освен в първата група класификатори и в четвъртата група.

В (БТР 1973: 1133): *ято* 1. Много птици, литнали вкупом, орляк. 2. Самолетна ескадра. Тук основното значение не се е изменило, но второто вече пренася значението върху други реалии. По аналогия летежът на самолетите е оприличен с този на птиците, а оттам и думата за съвкупност, с която се означават птиците, се пренася върху нов предмет.

Скрито думата *ято* пази, наред със събирателността, определящото, изходното (етимологическото) значение за движение – летеж в небето, кацане на земята и излитане в небето. Срв. (ЭССЯ: вып. 8, 182–183) – за праславянското *jata/*jato/*jatъ и глагола *jati/*jĕti (идвам, в рус. ез.: ехатъ, еду) – ятата по жътва кацат по нивята за храна – оттук връзката – ято като храна и ято като множество птици. Само събирателно, съпътстващо и допълнително разклонение в семантиката, в значението на *ято* е статично състояние, покой. Думата *ято* е общославянска, индоевропейска; сходна по звучене и значение дума откриваме още в дрвеноиндийски *yati* със значение ‘вървя, ходя’ (ЭСРЯ: 4, 567).

Виждаме как на базата на човешкия опит думата е променила значението, което е носила в старобългарски език. Основната храна, както в миналото, така и днес, е била житото, житните култури. Вероятно, кацайки върху 'ятото' (храната) да се хранят, птиците са започнали да се наричат със същото наименование, за да се стигне до изчезване на първоначалното значение на думата и днес то да е напълно заменено с новото си значение.

орляк

Възможно е *орляк* да е словоформа, породена от 'орле', *орляк* да е съвкупността от новоизлюпени орлета. (Геров 1895–1904: 3, 381): *Орлякъ*, с., м. 1. Много птици накупъ, стадо птици; куда, ято; стая птиць (рус.). *Скворците връчатъ на орлякъ*. 2. Много животни накупъ, билюкъ животни, стадо. 3. Много людье събрани нейде, билюкъ людье; сганъ, смречь; толпа, чернь (рус.). *Орлякъ деца*, много деца. *Спуснаха се като орлякъ*. 4. *Орляци*, така са били наричани някои от жителите на Северозападна България, които са носили гащи и дълги дрехи дорамчета с големи поли, та се развявали като крылата на орелъ.

В четирите значения на думата, описани от Н. Геров, интересното е, че с наименование за птици се назовават и животните от втората група класификатори – домашните животни, за които обикновено се използват думите *стадо*, *черда*, *сюрия*, но не и класификатори за птици, какъвто е *орляк*. Тук аналогията е направена вероятно въз основа на количеството, а не по друга черта на сходство. Интересни са и третото и четвърто значение на думата, охарактеризиращи хората отново въз основа на признака количественост, но и по външно сходство в типичното за даден регион облекло на населението.

Според (БТР 1973: 594) *орляк* е 1. Много птици, събрани на едно, ято. *Орляк врабчета*. *Орляк врани лети по полето*. 2. Група военни самолети, съставена от 3 ята. *Командир на орляк*. *Орляк деца* – много деца, които вдигат шум. Тук виждаме пак преносимост на значението върху други реалии, отново появили се по аналогията за летеж, и по сходство за съвкупност и количественост. Във второто значение, което е отразено в този речник, наблюдаваме как се разграничават думите *орляк* и *ято*, като няколко *ята* съставят един *орляк*, т.е. в човешкото съзнание *ятото* се отъждествява с по-незначително количество спрямо *орляка*, а оттам следва също, че вътрешната организация на *орляка* е по-сложна, защото включва в себе си и вътрешната организация на *ятото*. Можем да допуснем, че групата военни самолети, съставена от три *ята*, се нарича *орляк*, а не обратното, защото *орляк* преpraща към *орел*, най-могъщата птица, докато *ято* преpraща към асоциация с по-, „миролюбиви” и не опасни птици. Но това важи, когато значението на думата е пренесено върху нови реалии, каквито са военното въздухоплаване. Подобна тенденция

не е отбелязана, що се отнася до прототипичното значение в употребата на тези два класификатора.

чупило

Чупило (*чюпило по Геров 1895–1904: 5, 567): *чюпило – с., ср. Пилци-ты, что сж ся изчюпили, излупили отъ едно насаждане; пилило. *Това пиля е отъ друго чюпило*. Тази дума не се е запазила в съвременния български книжовен език. Отнасяла се е за птици, които се раждат от яйца и чупейки черупката, се появяват на бял свят, оттам – *чупило*. Вероятно в някои от диалектите думата е запазена наред с *пилило*.

рояк/рой

По (Геров 1895–1904: 5, 87): *Рояк* – с., м. 1. Рой, рой (рус.). 2. с. съб. Много нешто, купъ, стадо, билиукъ; стая, куча (рус.). *Когато бях младъ и зеленъ, билиукъ момы следъ мене; като остаряхъ роякъ мухы на мене;*

По (Геров 1895–1904: 5, 87): Роя, роявам. Роя, -иш. Роя се. За млади пчели: излизамы, отделямыся от старыя кошерь, отъ другы-ты пчелы; давам рой, роясамъ; роиться, отраннать. *Пчелы-ты роиха. Рой роила съ чужда сила.*

(БГР 1991: 2, 488): *рой, роеве*: 1. σμῆνος (τό), рой пчели – σμῆνος μελισσῶν, рой комари – σμῆνος κουνουπιῶν 2. σωρός (ὁ), πλῆθος (τό), ἐσμός (ὁ); Рояк спомени πλῆθος ἀναμνήσεων.

(БГР 1991: 2, 490): σμῆνος (τό), μπολούκι (τό); рояк комари (мухи) σμῆνος κουνούλια (μύγες) 2. метаф. πλῆθος (τό), μπολούκι (τό); рояк деца μπολούκι παιδιά.

(БТР 1973: 886): *Рояк*. 1. Гъсто множество хвъркати насекоми, главно мухи. 2. *Рой* пчели. 3. *Ято* птици.

Класификаторът *рояк/рой* се използва най-вече за съвкупности от летящи насекоми – пчели, оси, мухи. Пренесено върху други реалии, значението на думата е за обозначаване на съвкупност от деца, най-често. Аналогията вероятно става по външно сходство – както насекомите са малки, жужащи и летящи хаотично, така и децата са дребни, непредсказуеми и шумни, когато са много на едно място. Виждаме и в гръцки за *рояк/рой* се използват най-често думите σμῆνος (то) и турцизмът μπολούκι (то) (*билиук*).

билиук

Думата е от турски произход, не е отразена в БТР, но я намираме в (ПРОДЛ: 33): *билиук*: Голямо множество, голям брой. Приведен е следният пример от литературата: *В двора у тях билиук деца играят на пилчка*. Т. Г. Влайков. Най-пълно илюстрирано значението на тази дума като класификатор за съвкупности е при (Геров 1895–1904: 1, 41): *Билиук*, с., м. 1. Стадо, чръда;

стая, стадо. По поле-то ходят билюци говеда. 2. Чета, дружина; отрядъ. Минаха единъ билюкъ аскеръ. – Билюкъ влъци, глутница; стая волковъ (рус.). Билюкъ птици, орлякъ, ято; стая птиць (рус.). Думата има аналог и в гръцки: (ЛТД: 457): *μπολούκι (τό) = ἀσυντακτό πλῆθος ἀνθρώπων, στίφος// θεατρικός θίασος πού περιοδεύει καί δίνει παραστάσεις // ἐπί τουρκοκρατίας ὀμάδα πολεμιστῶν.* (- σ. 653: *στίφος (τό) = σύνολο ἀνθρώπων ἢ ζώων σέ πυκνή μάζα: “στίφη βαρβάρων”*). В ГБР/БГР (2004: 850) е отразено, че в новогръцки език за рояк (пчели, оси) може да се ползва думата от турски произход *μπολούκι, (то)*. В двата балкански езика – български и новогръцки – първото значение на този турцизъм е за съвкупност от животни, а второто значение е за съвкупност от войници, най-вече турски. В турски език основното значение на *bölük* е рота (воен.) (БТурР 1992: 489), т.е. и в български, и в новогръцки главното значение от изначалния език е възприето като второ значение. *Билюк* се ползва в ловджийския жаргон за обозначаване на съвкупност от полски птици, които летят сравнително бързо, но не маневрират добре – *билюк* яребици, *билюк* пъдпъдъци. *Билюк* обозначава десетина птици, по-трудноподвижни (и обитаващи ограничена малка територия), които са в кръга на люпилото (мъжко, женско люпило). Когато люпилото порасне, *билюкът* се разпада. Напролет, когато се излюпят малките, се формират нови *билюци* и т.н. Докато *ято* описва много птици, които летят високо в небето и се придвижват, летейки на големи разстояния – прелетните птици.

Виждаме, че класификаторът има универсалност в своя характер, дадени са примери, в които *билюк* влиза в комбинация с животни от три от четирите групи с класификатори за съвкупности от птици и животни. В гръцки положението е сходно.

Втората група от имена на съвкупности от птици и животни е за домашните животни, които човек отглежда в своето стопанство и можем да ги наречем „полезни“.

стадо

(СС: 623): **стадо**, -а – *αγέλη, ποιμνη, ποιμνιον*; (стадо свиное *οί χοίροι*) стадо *stado*: (БТР 1973: 962): 1. Множество животни от един вид, главно овце, събрани накуп или пръснати на паша. *Ей овче поле широко, пред него стадо голямо.* П.П.Сл. 2. прен. Кротка, но глупава тълпа. При Н. Геров, *стадо* и *чръда*: (Геров 1895–1904: 5, 251): *Стадо – с., ср. Много животни накупъ, билюкъ; стадо, стая, отара. Стадо говеда, чръда. Сиво стадо, И стадо-то цяло, и влък-ътъ ситъ. Която овца ся дели отъ стадо-то, влък-ъ я изяда. Старо (зло) куче стада чува. Което кучя не ще да варди стадо-то, то ходи насамъ натамъ. Дето овчарь-тъ, тамъ и стадо-то. Стадо безъ мръша не бива. Делися като крастава коза отъ стадо-то. Една крастава (шюгава) овца всичко-то стадо окраставява (ошюгавява). Рукналися като стадо на кръма.*

В гръцки: (БГР 1991: 2, 584): ἀγέλη (ή), ποιμνίον (τό), κοπάδι (τό); стадо овце κοπάδι πρόβατα; няма стадо без мърша (παροιμ.) δέν ὑπαρχει κοπάδι χωρίς ψοφίμια

(ЛТД: 9): ἀγέλη (ή) = κοπάδι // πλήθος

– σ.364: κοπάδι (τό) = ποιμνιο ζώων, ἀγέλη// (γιά ἀνθρώπους) ἄσυντακτό πλήθος, μπολούκι, συρφέτος.

– σ.564: ποιμνίο (τό) = πλήθος ζώων, ποῦ βόσκουν μέ τήν ἐπίβλεψη τοῦ βοσκοῦ; κοπάδι, κοπή; ποιμνη (ή) = τό κοπάδι, ἀγέλη ζώων.

Лява и дясна част в конструирането си като словосъчетание, както и при *ято*: едно стадо овце; две стада *крави*.

(ЭСРЯ – Преображенский: 2, 370): стойло, загон для скота (кошара)

(ЭСРЯФ: 743): *стадо*, укр. *стадо*, др.-русск. *стадо*, ст.-слав. *стадо αγέλη, ποιμνη* (Зогр., Мар., Супр.), болг. *стадо*, сербохорв. *стадо*, чеш., слвц. *stado*, польск. *stado*, в.-луж., н.-луж. *stadlo*.

Думата *стадо*, както виждаме, е общославянска. Запазила е основото си значение от старобългарски език до днес. И при този класификатор имаме пренасяне на значението върху нови реалии – обозначаване на хора, които са лесни за манипулиране и контролиране, със същото ново значение думата се използва и в гръцки, и в славянските езици.

котило

(Геров 1895–1904: 2, 403): с., ср. 1. Място, де ся въдят животны много. 2. Родъ, пасмина, черга, кръгило. (БГР 1991: 1, 481): 1.κρυσφύγετο(ν) (τό).2. *λαϊκο φάρα* (ή). Тия зайци са все от едно котило αὐτοῖ οἱ λαγοί εἶναι ἄπό μιᾶ φάρα. Змийско котило φιδότοπος.

Произходът на класификатора *котило* е вероятно от съществителното котка и описва мястото, където котката е родила и където се намира съвкупността от новородените котенца. Но се ползва и за означаване на съвкупността от новородени кученца, зайци, също и гризачи, дори змии, т.е. отнася се до животни, общото между които е, че раждат повече от едно малко.

черда/чреда

(Геров 1895–1904: 5: 560): с., ж. Стадо говяда. Чарда, черда, череда (рус.). *Селска чръда*, селски говяда. *Изъ село излазя чръда-та ука. Два быка въ една чръда не живеятъ. Една крава посрана, всичка-та чръда такава.*

Преображ. Вып. последн., с. 66: череда, Р.чреды *порядок, очередь*; моск. и др. юж. *стадо*; влгд., кострм. и др. *счет скота парами и другими способами для расчета с пастухом*; черед, севск. черед, Р. череда и череду, нарч. *чередом рядом, β очередь*; севск. чередить, чережу, чередишь *делать, творить что-либо неловкое, опасное* и т. п.; начередить *наделать, натво-*

рит, порядок; очередной; нарч. по очереди, поочередно *по порядку*; чередоваться, чередование. Интересно севск. чередовать *безобразничать, производить беспорядок*. М. б., это семасиол. контаминация с *вередовать, отве-ред, вред*, которое тоже употребительно в этих местах. Из цсл. чреда; учредить *основать*, собств. *привести в порядок*; учреждение, учредитель и др. укр. череда *стадо рогатого скота*; черед *вж пастух*; черезний *очередной*. бр. череда *стадо*; чередзь *оче-редь*; чередовой *очередной*. др. череда *очередь*. εφμερία *порядок дней*; *стадо*; **чрѣдати чрѣждж.** сл. stēda *стадо, порядок*. б. череда, диал. чрда *стадо крупного скота*. С. чриједа, чреда, чрида *ряд, порядок*; *стадо*. ч. stfidal, třida, стар. črieda, trieda *порядок, очередь; класс; перемена; улица*. п. trzoda *стадо*. вл. éroda. – лит. keřdzus *пастух*. дрпрус. kērdan В. *время*. гот. hai' rda *стадо*. дрсев. hjīrdh. анс. heord *тж.* дрвнм. herta *перемет*; *стадо*. англ. herd. ннем. herde. Ввиду разницы гортанных едва ли сюда могут относиться сскр. çārdhas. М. çārdhas *ср. стадоу толпа*. зенд. sarYdā, дрпер. thard *род, способ*. гр. κόρθυς *толпа*. Также кимр. cordd *толпа группа*, ир. stod *скот, богатство* (ср. BEW. 144; А. Торг, 48; Уленбек, AiW. 305; Meillet, Et. 256 и сл.; Вондраку SIGr. 1,263). Некоторые (Hirt, BB. 24, 233) считают заимствованным из герм. Это неверно- Зеленин (8,4.256 и д.).

(БТР 1973: 1102): *черда* – ж. Стадо говеда.

От изведените примери можем да заключим, че думата *черда/чреда* е индоевропейска дума с много древно значение и употреба в различните езици. В съвременния български език честотата ѝ на употреба е по-малка в сравнение с езика ни от времето на Найдено Геровете.

За древното значение в български на думата с корен **чрѣд-** ‘стадо, пастир’ и пътя на образуване на думата ‘учреждение’ от този корен пише Бояджиев (Бояджиев 2003: 53)

зевгар/дживгар

Зевгар е класификатор от гръцки произход, с него се обозначават два чифта, т.е. четири, впрегнати за работа волове или биволи.

(Геровете 1895–1904: 2, 149): с., м. Гр. *Дживгаръ* – Зевгарично нар. Чифте, чифт, двой, едно до друго; парой (рус.).

(Геровете 1895–1904: 1, 288): *Дживгаръ* с., м. Гр. 1. Два чифта воловы, впрегнати въ едни кола; четворки *Качихмыся на планина-та съ дживгаръ*, на четворки. 2. Птичка врабей, врабка.

(БТР 1973: 262): *зевгар* нгр. Чифт впрегнати волове или биволи.

Ανδρειοτ. σ. 113: ζευγάρι (τό), αρχ. ζευγ-άριον, ύποкор. του. αρχ. ζεύγος. ζευγαρίζω όργώνω από τό ζευγάρι (=ζεύγος βοδιών) + κατάλ. –ίζω.

(ГБР 1954: 232): ζευγάρι (το) – чифт м., двойка ж.

(ΛΝΕΓ: 708) ζευγάρι (το), 3. (λαίκ.) δύο ζώα ζεμένα στο ίδιο άροτρο (βόδια ή άλογα) (συνεκδ.) το όργωμα με αλέτρι που το σέρνουν δύο ζώα, κανω~.

Основното значение на думата в гръцки език е ‘двойка’, чак като трето значение е отбелязано ‘чифт животни, впрегнати в един впряг (волове или коне)’, т.е. от гръцки в български е възприето не основното значение, а третото, което е селскостопанско. Докато при класификаторите, които са с турски произход като *сюрия*, *хергеле*, сме заимствали основното значение.

Освен това в български значението е леко изменено, *зевгар* значи ‘два чифта впрегнати волове’, т.е. четири животни, докато на гръцки става дума само за двойка. Формата *дживгар* е дублетна, няма разлика в значението.

табун

Табун – остар. *стадо* коне. Думата не е отбелязана в речника на Н. Геров и в БТР.

(БГР 1991: 628): *табун* – αγέλη (αλόγων), (η).

хергеле

(Геров 1895–1904: 5, 496): *хергеле* – Стадо коне, ергеле, пашитници. В (БТР 1973: 1076): *хергеле* – перс.–тур. остар. стадо коне. В (ПРОДЛ: 546) е отбелязано същото значение. Думата се използва повече за стадо от диви или полудиви планински коне. Има я и в гръцки език. (БГР 1991: 2, 718): *хергеле* – κοπάδι αλόγων (το), χερυελές (ο).

сюрия

От тур. ‘стадо’ (БТурР 1992: 528): 1. sürü. 2. Kuru kalabalik.

В миналото думата *сюрия* е имала определен количествен характер. Докато днес означава просто съвкупност от животни, в миналото една *сюрия* е била съставена от до 1000 глави овце.

билиук – думата е анализирана, когато разглеждахме класификаторите от първата група

В трета група са класификаторите за вредните за бита на човека животни, тези, които предизвикват опасност и страх у него – хищниците.

глутница/глотница

(Геров 1895–1904: 1, 221): *Глотница*, с., ж. За вълци: стадо, глото, билиукъ; стая (о волкахъ) (рус.). Една глотница вълци.

(БГР 1991: 1, 163): κοπάδι (τό) (λύκων), καθαρευουσα: αγέλη (ή). Днес в гръцки за глутница се ползва думата κοπάδι (το), с тази дума като цяло се

обозначават съвкупности от диви животни. Докато катаревусната форма ἀγέλη (ἦ) днес не се употребява толкова за диви, колкото за съвкупности от домашни „полезни“ животни, от втората група класификатори.

Можем да предположим, че словоформите *глутница/глотница* произлизат от глагола *гълтам*, стб. **Глътати, глътаѣх, глътаѣши**.

Когато става въпрос за бездомни кучета, които са в група, също се наричат *глутница*. Вероятно аналогията с вълците, които също са бездомни (в смисъла на външни за стопанството) и опасни за човека, е породена от факта, че и върху бездомните кучета човекът не упражнява своята власт. Защото, когато няколко кучета (но не бездомни) пазят екипно стадото с овце, те не биват наричани *глутница*.

глото

По (Геров 1895–1904: 1, 221): *Глото*, с., ср. 1. Много людъе, куп людъе; куча людей. 2. Стадо, бильюкъ животны; стадо, стая (рус.). Едно глото влъцы, глотница. Наречие: глотомъ. На глота, на куповы, на глотници; кучами, толпами, стаями.

Тук първото значение е за съвкупност от много хора, и едва второто е за животни, примерът, даден в речника е за хищници, но може да е и в комбинация с домашни животни, което го отнася и във втора група класификатори.

стадо (*за „вредни“ животни)

Въпреки че стадо е класификатор от групата на имената за съвкупности от полезни животни, можем да го поставим и в групата на вредните животни. Срещат се изразите *Стадо диви прасета. Стадо глигани*. Тези животни, освен че са диви, също са от вредните за хората и тяхното стопанство. Но понеже не застрашават живота на човека и неговите животни пряко (както хищниците), а по-скоро са вредни за земеделската продукция, те се класифицират с думата *стадо* (която можем да оприличим за основна от втора група), а не *глутница* (която можем да оприличим за основна от трета група), както би било логично.

В последната четвърта група класификатори са включени имената за съвкупности от животни, които не попадат в никоя от първите три групи, тук са рибите и някои земноводни.

ято

Думата *ято* вече беше разгледана, когато анализирахме класификаторите от първата група. В езика се среща изразът *ято риби*, и при Н. Геров като второ значение на думата е дадено ‘гнездо на риби’. В гръцки за съвкупности от риби се употребява думата *κοπάδι (το) – ‘стадо’*.

стадо (*за водни обитатели)

Но, въпреки че са водни обитатели като рибите, за бозайниците делфини и китове не се използва класификаторът *ято*, а *стадо* – *стадо делфини*, *стадо китове*. Вероятно заради по-големите си размери спрямо останалите водни обитатели, а и заради факта, че са бозайници, китовете и делфините в съзнанието ни се доближават до едрите домашни животни, а не до птиците, затова използваме и класификатора *стадо*, а не *ято*, когато ги класифицираме. За други едри водни обитатели, но от хищните, каквито са акулите, също се използва думата *стадо*, а не основният класификатор за хищници – *глутница*.

пасаж

(БТР 1973: 636): фр. 4. Голямо *ято* морска риба или дивеч, който се движи една посока. *Пасаж от скумрия*.

Класификаторът се използва за обозначаване на съвкупност от преминаващи риби основно, но в речниковото значение е посочено, че се използва и за дивеч, без да се уточни какъв. Среща се подобна употреба в гръцки език *пасаж от паламуди* – *περάσμα από παλαμίδες* (букв. пр. ‘преминаване на паламуди’), т.е. и на български, и на гръцки класификаторът за риби е свързан със състоянието на движение. Дясната доуточняваща част може да бъде в мн.ч. и в ед.ч. *пасаж от сафриди/сафрид*, *пасаж от паламуди/паламуд*.

котило (на змии)

В речника на (Геров 1895–1904: 2, 160): *Змийще*. Мяста, дето зимуват змии, змейница, мрътвило. Събралися като зъмъе на змийще. *Змийще* тук е със значение *змиярник*, (БТР 1973: 268): 1. Място, където се въдят змии. 2. прен. Студено помещение.

В (БГР 1991: 1, 481): *котило* < *змийско котило* – *φιδότηπος*, ο.

* * *

Става ясно, че класификаторите за съвкупности от птици и животни са с разнообразен произход – старобългарски, старославянски, турски, гръцки и др. Също така виждаме, че най-многобройната група е втората, с която се класифицират полезните за човека животни. Наблюдаваме и класификатори, които се срещат в повече от една група (табл. 1), т.е. можем да приемем, че имат до голяма степен универсалност в своя характер. Такива са *ято*, срещана в две от четирите групи; *стадо*, *котило*, *билюк*, срещани в три от четирите групи; *сюрия*, *глото*, които откриваме в две от групите.

Етимологията на думите е разнообразна, в немалко случаи те са се отдалечили значително от първоначалния си смисъл. Преносимостта върху други

реалии е много характерна за тези имена, това, оказва се, е особеност не само на българския език, но и за родствения руски, съседните гръцки и турски. В съпоставка с тези езици можем да заключим, че в българския език класификаторите за съвкупности от птици и животни са значително по-разнообразни от съответните класификатори в гръцки и турски, където разнообразието е по-оскъдно (табл. 1). Една от причините, но не и основна, за това разнообразие е външното влияние от турски спрямо български и гръцки език, и от гръцки спрямо български език. В турски и гръцки не открихме класификатор, които да е от български произход. Интересен остава въпросът за начина, по които е настъпило това влияние, както и различната степен на възприемане на това външно влияние в диалектите от всички краища на българското землище.

Логично изглежда разнообразието от класификаторите за съвкупности от птици и животни да има връзка и с характера и географските особености на страните, така например за морската Гърция очакваме по-голямо разнообразие в класификаторите за съвкупности от морски обитатели, но очакванията не са оправдани.

Когато говорим за разнообразието на класификаторите за съвкупности от животни, изключително богато е то в английски език, където за различните видове има определена дума, която се използва единствено и само за този вид животни. Например за стадо от овце думата е *flock*, от кози – *band*, от коне – *herd*, от свине – *drove*, от лъвове – *pride* (РАЕ). Интересно е дали тенденцията за навлизане на нови думи от английски в български ще се отрази и в сферата на класификаторите за птици и животни.

Разнообразието на класификаторите за съвкупности от птици и животни в съвременния български език е видимо по-малко от езика ни по времето на Найдено Геров. Редица от думите днес не се използват в книжовния език, а други са изчезнали дори и от диалектите. В миналото животновъдството е основен поминък сред населението ни, вероятно това е обяснението за голямото разнообразие на думи класификатори *ято*, *чуילו*, *пилило*, *орляк*, *билиук*, *стадо*, *зевгар*, *котило*, *черда*, *сюрия*, *табун*, *хергеле*, *глото*, *глутница*, *пасаж*. Днес в книжовния език живеят основните думи класификатори от четирите условни групи, в които ги подредихме. Това са *ято* – основна за първа и четвърта група, *стадо* – основна за втора група, *глутница* – основна за трета. Тези три думи са своеобразни ядра на класификаторите за съвкупности и като най-устойчиви са оцелели и в днешния ни език. Близо до ядрото са и думите *орляк*, *котило*, *рояк*, които също са запазили употребата си днес. С по-малка до пълна загуба на честота на употреба са думите *чуילו*, *черда/чреда*, *табун*, турцизмите *сюрия*, *билиук* и *хергеле*, гърцизмът *зевгар/дживгар* – те имат по-скоро разговорен характер, запазили са се и в редица от диалектите ни.

Що се отнася до квантитативната и концептуалната категоризация на думите класификатори и това дали те са самостоятелни, или са придружени от

лява партиципна, квантификационна част и от дясна доуточняваща и определяща вида част, можем да заключим, че в българския език за всеки класификатор, с малки изключения, могат да се използват лява и дясна страна (табл. 2, табл. 3). При конкретните (броими) съществителни в българския език се допуска квантификация с релативните квантификатори *много/малко*, докато при събирателните не се допуска (Буров 2004: 258). Според Ст. Буров това е така, защото „*много/малко* задават значение за голямо или малко, но ‘неопределено количество’, докато значението на събирателните съществителни представя множество, равно на единица, т.е. определено” (Буров 2004: 258). Имената на съвкупности, като разположени в широката периферия на събирателността, т.е. като несъщински събирателни, допускат квантификация с *много/малко*, когато са употребени в мн.ч. (табл. 3), но не допускат квантификация с оглед на количеството от елементи, когато са в ед.ч. – *много *ято*, *много *глутница*. Класификаторите за съвкупности от птици и животни се концептуализират като броими тоталности, „множественост на съвкупности, всяка от които е концептуализирана като ограничено цяло” (Буров 2004: 266). Друга съществена разлика спрямо същинските събирателни имена, особено тези, образувани с продуктивния суфикс *-ство*, е, че имената на съвкупности допускат квантифициране и квалифициране с оглед обема и размера на съвкупността посредством прилагателното *голям/малък* (Буров 2004: 267–268) (табл. 2). В гръцки език също класификаторите могат да се използват с предхождаща квантификационна и с последвала доуточняваща част. Там дори в повечето случаи доуточняващата дясна страна е задължителна, поради липсата на разнообразие в наличието на класификатори. Пример за това е думата *κοπάδι* (то), която може да се отнася за домашни животни, за диви и хищни, та дори и за риби.

* * *

Класификатори за съвкупности от птици и животни в български и новогръцки език

Първа група – птици и насекоми	Втора група – „полезни”	Трета група – „вредни”	Четвърта група – непопадащи в първите три гр.
ято σμήνος, το	-	-	ято κοπάδι, το
чупило -	-	-	-
орляк σμήνος, το	-	-	-
рояк σμήνος, το; μπουλούκι, το (тур.)	-	-	-

Думите класификатори за съвкупности от ...

билюк (тур.) μπουλούκι, το (тур.)	билюк (тур.) μπουλούκι, το (тур.)	билюк (тур.) μπουλούκι, το (тур.)	-
-	стадо αγέλη, η; κοπάδι, το; ποιμνιον, το	стадо αγέλη, η; κοπάδι, το; ποιμνιον, το	стадо κοπάδι, το
-	котило κρησφύγετο(ν), το; φάρα, η	котило κρησφύγετο(ν), το; φάρα, η	котило/змиийско/ φιδότοπος, ο
-	черда/чреда -	-	-
-	зевгар/дживгар(гр.) ζευγάρι, το	-	-
-	сюрия(тур.) αγέλη, η; κοπάδι, το; ποιμνιον, το	-	-
-	-	глутница αγέλη, η; κοπάδι, το; ποιμνιον, το	-
-	глото -	глото -	-
-	-	-	пасаж πέρασμα, το
-	табун αγέλη (αλόγων), η	-	-
-	хергеле(перс.-тур.) κοπάδι αλόγων, το χεργελέс, ο	-	-

Табл. 1

квантификационна страна	център ед.ч.	определяща/доуточняваща страна
един,-а,-о/голям,-а,-о	ято	жерави; паламуди
+	чупило	пилци/-
+	орляк	врабчета
+	рояк	пчели; птици
+	билюк	яребици; овце
+	стадо	крави; диви свине; китове
+	котило	кучета; вълци; змии
+	черда/чреда	крави
+	зевгар/дживгар	волове/-
+	табун	коне/-
+	хергеле	коне/-
+	сюрия	крави; овце
+	глутница	вълци; кучета; /-
+	глото	овце
+	пасаж	паламуд/паламуди/-

Табл. 2

квантификационна страна	център мн.ч.	определяща/доуточняваща страна
две,-а/няколко/много/малко	ята	жерави; паламуди
+	чупила	пилци/-
+	орляци	врабчета
+	рояци	пчели; птици
+	билюци	яребици; овце
+	стада	крави; диви свине; китове
+	котила	кучета; вълци; змии
+	черди/чреди	крави
+	зевгара/дживгара	волове/-
+	табуни	коне/-
+	хергелета	коне/-
+	сюрии	крави; овце
+	глутници	вълци; кучета; /-
+	глота	овце
+	пасажи	паламуд/паламуди/-

Табл. 3

ЛИТЕРАТУРА

- Ахманова 1969:** Ахманова, О. С. Словарь лингвистических терминов. Москва.
- Бояджиев 2003:** Бояджиев, А. Думата **ОУҮРЪЖДЕНИЕ**. – В: Slavia Orthodoxa. Език и култура. Сборник в чест на проф. дфн Румяна Павлова. Съст. С. Богданова и др. София.
- Буров 2004:** Буров, Ст. Познанието в езика на българите. Граматично изследване на концептуалната категоризация на предметността. Велико Търново: Изд. „Фабер”.
- Виноградов 1986:** Виноградов, В. В. Русский язык (Грамматическое учение о слове). Москва.
- Димитрова 1967:** Димитрова, М. Категорията събирателност в съвременния книжовен език. – Известия на Института за български език, кн. XIII. София.
- Лакова 2002:** Лакова, М. Принципът на конструктивизма в граматичната семантика на българското просто изречение. София: Акад. изд. „Проф. Марин Дринов”.
- Лейкофф 1988:** Лейкофф, Дж. Мышление в зеркале классификаторов. – Новое в зарубежной лингвистике. Вып. XXIII, Москва.
- Панфилов 1976:** Панфилов, В. З. Типология грамматической категории числа и некоторые ее исторического развития. – Вопросы языкознания, №4, Москва.
- Попова 2007:** Попова, З. Д., И. А. Стернин. Когнитивная лингвистика. Москва.
- Реформатски 1960:** Реформатски, А. А. Число и грамматика. – В: Вопросы грамматики. Москва-Ленинград.
- Руденко 1987:** Руденко, Д. И. Имена естественных классов, собственные имена и имена номинальных классов в семантике естественного языка. – Известия Академии наук СССР. Серия литературы и языка, т. 46, №1, Москва.
- Фрумкина 1991:** Фрумкина, Р. М., Михеев, А. В., Мостовая, А. Д., Рюмина, Н. А. Семантика и категоризация. Москва: „Наука”.

Dixon 1982: Dixon, R.M.W. Where have all the adjectives gone? And other essays in Semantics and Syntax. Berlin: Mouton

ИЗТОЧНИЦИ

- БГР 1991:** Илков, К. и др. Българско–гръцки речник. Т. 1-2. С.: Изд. на БАН.
- БТурР 1992:** Класов, Г., С. Николов. Българско–турски речник. Издателство на БАН, второ фототипно издание. С.
- БТР 1973:** Андрейчин, Л. и др. Български тълковен речник. „Наука и изкуство”, трето издание. С.
- ГБР/БГР 2004:** Маслева, Н. Гръцко–български/Българско–гръцки речник. В. Търново: Изд. „Габеров”.
- ГБР 1954:** Филипова-Байрова, М. и др. Гръцко–български речник. С.: Изд. на БАН.
- ЭСРЯ:** Этимологический словарь русского языка. Сост. А. Преображенский, т. 1-2. М., 1910–1914. Вып. последн., Труды Института русского языка. Т.1. М.-Л., 1949.
- ЭСРЯФ:** Фасмер, М. Этимологический словарь русского языка. Т.1-4. М., 1986.
- ЭССЯ:** Этимологический словарь славянских языков, 1-30. М., 1974–2003.
- Геров 1895–1904:** Геров, Н. Речник на българския език. Т. 1-5. П.: „Съгласие”.
- Панчев 1908:** Панчев, Т. Допълнение на българския речник от Н. Геров. П.: „Труд”.
- РАЕ:** Речник на английския език. В. Търново: Изд. „Елпис”.
- РРОДЛ:** Илчев, Ст. и др. Речник на редки, остарели и диалектни думи в литературата ни от XIX и XX век. С.: Изд. на БАН., 1974.
- СС:** Старославянский словарь (по рукописям X–XI веков). Под редакцией Р. М. Цейтлин, Р. Вечерки и Э. Благовой. М., 1994; (II изд. – М., 1999).
- ΛΤΔ:** Λεξικό της Δημοτικής, Εταιρεία Ελληνικών Εκδοδεων, 1977.
- ΛΝΕΓ:** Γ. Μπαμπινιώτης. Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας, Α., 2002.